

PIMEÄN PUISTON VALAISEMISESTA

PIRKKO-LIISA RAUHALA

Itsemurhien ehkäisy Suomessa 1986–1996-projektin julkaisuluettelossa on 74 nimikettä. Niiden lisäksi vuonna 1999 ilmestyivät hankkeen toteutusta ja arviointia koskevat raportit. Kommenttini¹ taustaksi olen lue-
nut projektin tutkimus-, tausta- ja arviointi-
aineistoja noin 1 400 sivua sekä niihin sisäl-
tyvät Maila Upanteen, Jari Hakasen ja Ma-
rie Rautavan (1999) raportti projektin to-
teutuksesta ja arvioinnista ja Jari Hakasen
ja Maila Upanteen (1999) raportti sen seur-
rannasta ja arvioinnista. Olen tutustunut
myös sosiaali- ja terveysministeriön tilaa-
maan projektin ulkopuoliseen arviointiin
(Suicide prevention in Finland..., 1999).

Itsemurhien ehkäisy -projektin aineistoja
lukiessa vaikutelmaksi muodostuu, että sitä
on toteutettu suuren luottamuksen ja opti-
mismien hengessä, vaikka tukospaikoilta ja
ongelmilta ei ole säästyty. Ehkäisevien toi-
mintojen arviointi on osoittautunut erittäin
vaikeaksi, eikä ole näkyvissä, että se oleelli-
sesti helpottuisi vaan monimutkaistuu, mitä
useampia tekijöitä toimintaan punoutuu.
Muutoksia tapahtuu myös ”itsestään”, siis
nykyisten sosiaalitieteellisten käsitteellistys-
ten ulottumattomissa. Esimerkiksi Välime-
ren pohjoisen puolen maissa on parinkym-
menen viime vuoden kuluessa tapahtunut al-
koholin kulutuksen dramaattinen vähenemi-
nen ilman minkäänlaisia ehkäiseviä saati
kontrollipoliittisia ohjelmia, eikä kehitykselle
löydy kirkkaita selityksiä (Simpura 1998).
Richard Shusterman (1997, 133–175) on

rap-musiikin estetiikkaa koskevassa analy-
sissään vihjannut, että kyseisen musiikin val-
tava menestys nuorten miesten autenttisen
kiinnostuksen vangitsijana massiivisine pai-
kallisine markkinoineen on saattanut olla
vaikuttamassa rikollisen toiminnan vetovoim-
an heikkenemiseen. Se on kenties yhtenä
tekijänä selittämässä rikollisuuden silmin-
nähtävää vähenemistä Yhdysvalloissa 1990-
luvulla.

Itsemurhien ehkäisy -projektin toteutuk-
sessa on nojaututtu sisäistettyyn tutkimus-
tietoon itsemurhasta ilmiönä, ja projektin
koulutusaineistot osoittavat, että lisäksi on
käytetty vankkaan ammatilliseen taitotie-
toon nojautuvaa arkielämän tuntemusta.
Tämä näkyy arviointiraporttien tekstien
raikkautena ja siinä, että raportoinnissa on
onnistuttu kokonaan välttämään mora-
lisoivaa otetta. Arviointiraporttien kieli il-
mentää sisäistettyä sitoutumista tehtävään.
Sitä ei monimutkaisteta koukeroisilla käsit-
teellistyksillä, vaan tavoitellaan ymmärrystä
ehkäisytyön konkreettisesta monikerroksi-
suudesta.

Olen päätenyt näkemukseen, että mikäli
ehkäisevään toimintaan ryhdytään, siihen
kuuluu idealismi, joka on hyväksyttävä yh-
deksi lähtökohdaksi. Itsemurhien ehkäisy-
hankkeessa onnistuttiin käsitykseni mukaan
yhdistämään räätälöity työskentelytapa ja
sen massatoteutus: asian pistokkaita istutet-
tiin erittäin moniin, harkittuihin kohtiin. Ei
ole helppo osoittaa täsmällisesti, mitkä pis-
tokkaista versoivat pysyviksi tuloksiksi. Pro-
jektin keskeisiin tuloksiin lukisin sen, että se
mursi niin maallikoiden kuin ammattilais-
tenkin keskuudessa vallitsevaa itsemurhan
tabuluonteisuutta ja teki sitä näkyväksi in-
himillisenä umpikujana, joka Suomessa
huomattavan yleisenä ilmiönä on lähempää
tai kauempaa sivunnut jokaisen suomalaisen
elämää.

¹Olen muokannut kirjallisen kommentin pu-
heenvuorosta, jonka käytin Stakesin Hyvinvoin-
nin ja terveyden edistämisen ryhmän järjestä-
mässä Prevention strategiat -miniseminaarissa
3.6.1999.

Itsemurhien ehkäisy -projektin toteuttamisvuosiin ajoittuu 1990-luvun alun lama, mutta myös sen jälkeen siirtyminen ennennäkemättömään taloudelliseen nousukauteen, jonka suorien hedelmien korjuuseen sosiaalipolitiikka ei enää osallistu samaan tapaan kuin aikaisempina vuosikymmeninä. Laman vanavedessä ja nousukauden pyörteessä sosiaalipolitiikka on joutunut uudelleenarvioinnin tilaan. Lama projektin ajallisenä toimintaympäristönä tekee sen arvioimisen pulmalliseksi ja jännitteiseksi, ja ulkoinen arviointiryhmä näyttää jättäneen laman kokonaan problematisoimatta (Suicide prevention..., 1999). Se on varmaankin ollut perusteltu ratkaisu, koska arviointitehtävä olisi monimutkaistunut kohtuuttomasti. Toivoa sopii, että tulevissa 1990-luvun alun lamaa koskevissa sosiaalipoliittisissa analyyseissa esitettäisiin aineksia, joiden varassa voisi tehdä tulkintoja itsemurhakuolleisuuden ja laman välisestä suhteesta. Tilastot osoittavat, että vuosina 1990–1996 itsemurhakuolleisuus väheni 18 prosenttia, mutta on nyt vuosikymmenen loppupuolella osoittanut lievää nousua.²

Projektin toteuttajien omassa arvioinnissa lama näkyy johdonmukaisesti kahden asian kautta. Ensiksikin kenttätoimijat viestittivät projektin koordinaattoreille niukkenevista resursseista ja työuupumuksesta; kyseiset seikat ovat hallinneet keskusteluja lähes kaikessa julkisen sektorin toiminnassa (ei siis vain hyvinvointipalveluissa), eivätkä keskustelut ole laantunut Suomen historian suurimmat bkt-luvut sisältäneellä nousukaudella. Toiseksi lama näkyi siten, että kenttätoimijoiden mukaan ehkäisevän toiminnan tila kaventui ja etenkin ammattiauttajien työ fokusoitui aikaisempaa voimakkaamminkin

²Kommenttia kirjoittaessani ei vielä ole käytettävissä analyysejä itsemurhakuolleisuuden ehkäisyprojektin yksityiskohtaisesta suhteesta, jota tehdään Kansanterveyslaitoksessa Jouko Lönnqvistin johdolla.

korjaavaan työhön.³ Se ei ole sama asia kuin kiinnostus asiaan, joka ei vähentynyt.

Projektissa omaksuttu näkemys itsemurhasta kumuloituvien yksilö- ja olosuhdeosatekijöiden vuorovaikutuksessa muodostuvana elämän umpikujana on korostetusti yhteiskuntatieteellinen.⁴ Se merkitsee sitä, että projektin toimintaa ja tuloksia arvioitaessa täytyy sietää samaa monitekijäisyyttä ja vaikeaselkoisuutta kuin ongelmassa ja sen määrittelemisessä on. Pidän hyvänä sitä, että tämän hankkeen itsearvioinnissa ei toisteta paradoksia, jonka mukaan pimeään puistoon tiedetysti kadotettuja avaimia etsitään katulampun alla, koska siinä etsiminen on miellyttävämpää. Itsemurhien ehkäisy -projektissa on uskallettu mieltää yhteiskunta monimutkaisena toimintaympäristönä ja otettu sen mukaiset riskit joutua arvostelun kohteeksi. Lampun valon ulkopuolelle astuminen on jo sinänsä esimerkillistä.

Projektin keskeinen toiminnallinen kiinnitys rakennettiin viranomais- ja palvelujärjestelmään. Mielelläni esittäisin, että tämän tyyppinen hanke on toteutettavissa vain pohjoismaisessa universalistiseen ideologiaan nojaavassa ja ammatillisesti jollakin tavalla yhtenäisessä järjestelmässä, joka sektoroitumisesta ja byrokraattisista pattikohdistu huolimatta pystyy kuitenkin joustavasti löytämään yhteistyökumppaneita ja verkostoitumaan muiden toimijoiden kanssa. Kyseinen seikka on ollut hyväksi projektille, jonka menestys nojaa palvelujärjestelmään ja sen ammattilaisten kykyyn ja haluun sitoutua toimintaan. Pidän projektin yhtenä tärkeimmistä ansioista sitä, että se tuo näkyviin ammattilaisten sitoutuneisuuden. Ongelmia ehkäisevässä työssä viranomaisjärjestelmä on myös rajausta ja rajoite. Kritisoin projektin toteuttajien arviointeja viranomaistoiminnan eri puolien melko niukasta problematisoimisesta. Kaipaan (ja viritän)

³Projektin toteuttajaryhmän jäsen Marie Rautava mainitsi keskustelussa, että lama oli kuitenkin eduksi tälle nimenomaiselle hankkeelle; sen tarpeellisuutta ei kyseenalaistettu.

⁴Itsemurhaa koskeva lääketieteellinen ja yksilöpsykologinen tieto on punottu sosiaalitieteelliseen lähestymistapaan, joka syntetisoi eri tietojen näkökulmat.

jatkossa keskustelua siitä, miten ehkäisevää työtä voidaan toteuttaa kokonaan ilman palvelujärjestelmää ja kiinnittyneisyyttä sen toimintaperiaatteisiin.

Projektin todellinen innovaatio oli yhteistyön rakentaminen puolustusvoimain kanssa. Se oli projektin toteuttajilta elegantti veto, ja väitän, että sekin on mahdollista vain pohjoismaisessa avoimessa yhteiskunnassa, jossa jopa armeija voidaan saada kiinnostumaan hyvinvointikysymyksistä ja vakavista inhimillisistä ongelmista. Projektissa valmistettu, puolustusvoimain käyttöön tarkoitettu aineisto nuorten miesten elämänhallinnan tukemiseksi vaikuttaa asialliselta ja omien selektiivisten havaintojeni mukaan sensitiiviseltä sille maailmalle, jossa parikymppiset miehet elävät. Mielestäni kannattaisi harkitulla tutkimusasetelmalla ehdottomasti seurata varusmiesten kriisin ehkäisyn ja tuki-toimien vaikutuksia.

TIEDON KÄYTTÄMINEN OHJAUS- JA TYÖVÄLINEENÄ

Projektin toteuttamisajankohtaan sijoittuu myös suomalaisen hallintokäytännön muutos keskusjohtoisesta normi- ja resurssiohjauksesta informaatio- ja asiakasohjaukseen. Samaan kokonaisuuteen liittyy paikallistason, käytännössä kuntien, aikaisempaa suurempi vastuu sosiaali- ja terveystieteistä toiminnasta. 1990-luvulla Suomessa(kin) on voimistunut näkemys tiedosta resurssina, jonka arvo nopeiden yhteiskunnallisten muutosten oloissa kasvaa. Informaatio-ohjauksen onnistuminen edellyttää dialogista suhdetta, jossa ”ohjattavat” ja ”ohjaajat” vaihtavat tietoa ja jakavat yhteisen intressin toiminnan sisällön kehittämistä. Informaatio-ohjaus edellyttää vapaaehtoista sitoutumista vuorovaikutukseen, ja sellaisena se on aiempaan normi- ja rahoitusohjaukseen verrattuna pehmeä ohjausta (Uusitalo 1999).

Itsemurhien ehkäisy -projektin verkoston enemmistö koostui hyvinvointipalvelujärjestelmän ammattilaisista. He raportoivat projektin keskeiseksi anniksi sen kuluessa saamansa tiedon, joka heidän arvionsa mukaan oleellisesti lujitti heidän taitotietoaan. Projektin aikana rakentuneessa eri toimijoiden

ja ammattilaisten yhteistyössä vaihtunut ja syntynyt tieto on tulkittavissa kognitiiviseksi lisäarvoksi. Ammattilaisten antamat palautteet tiedon merkityksestä kiteyttävät projektin ehkä keskeisimmät havainnot: ammattiauttajat pystyvät tunnistamaan tietonsa lisääntymisen, he osaavat adekvaatisti liittää uutta tietoa jo hallitsemaansa ja arvostaa tietojensa karttumista. On toinen asia, muuttavatko he toimintaansa lisääntyneen tiedon perustalta.

Avautuvat uudet tietohorisontit voidaan nekin tulkita etenemiseksi, jolla pitkässä juoksussa todennäköisesti on ammatillista osaamista lujittava merkitys. Projektin ulkopuolisessa arvioinnissa vahvasti esiin nostettu *learning by doing* osoitti toimivuutensa. Projekti on konkreettinen esimerkki siitä, miten tiedolla ohjataan tuottamalla sitä yhdessä ruohonjuuri-toimijoiden kanssa. Tätä projektin antamaa kokemusta kannattaisi muita ehkäiseviä hankkeita toteuttavien ja tutkivien ajatella huolellisesti.

Jos ja kun oppimista pidetään arvona siinä, kuten projektissa oli laita, on hyväksyttävä se, että asioita tehdään päällekkäin ja koordinoimattomastikin. Pitkäjänteisiä tuloksia havittelevassa ehkäisevässä toiminnassa on todennäköisesti hyötyä siitä, että toiminta on diffuusia ja että siinä esiintyy päällekkäisyyttä. En pidä itseisarvona koordinaativimmaa, jonka takaa saattaa paljastua substanssin alistamista ja vallankäyttöä. Oppimisprosessimme ovat eriaikaisia, ja se meidän täytyy vain hyväksyä. Jokainen ammattilaiskupuoli joutuu opettelemaan asiat omakohtaisesti. Organisaatioiden ja toimintakulttuurien tasolla on perusteltua odottaa ja edellyttää toimintojen koordinoitua muuttamista ja etabloimista uuden argumentoidun tiedon nojalla.

Projektin toimijat tunnistivat tietojensa puutteellisuuden ja ilmaisivat halukkuutensa oppia uutta. Jari Hakanen ja Maila Upanne (1999, 153) toteavat, että projekti ei herättänyt laajaa vastustusta, eivätkä toimijat tuoneet esiin selkeitä ongelmia tai virheellisiä valintoja. Päätellen, että kyseinen palaute perustuu oppimiskokemukseen, jonka hanke tarjosi. Tietysti substanssi-ongelma, itsemurha, on niin vaikea ja vaikeasti käsitteellistettävä, että sen suhteen useimmat tunnis-

tavat itsellään tietovajeita. Informaatio-ohjausta koskevan kokemuksen hankkimiseen vaikeat ongelmat ovat hedelmällinen kohde.

HANKKEEN SIIRRETTÄVYYS

Projektin kansainvälinen arviointiryhmä päätyy yksiselitteisesti suosittelemaan ainutlaatuisen ja toteutukseltaan onnistuneen hankkeen viemistä myös muihin maihin. Olen samaa mieltä arviointiryhmän kanssa: toiset voivat ottaa tästä oppia ja projektin toteuttajien kannattaa tehdä hanketta tunnetuksi kansainvälisillä areenoilla. Varauksiakin on esitettävä, mutta vastuu niistä ei tietenkään ole Suomen hankkeen toteuttajilla. Projektin tulosten soveltaminen muihin yhteiskuntiin edellyttää, että niissä on mahdollisuuksia tehdä tarpeelliset ja toimivat rajaukset. Pohjoismaiden ulkopuolelta tuskin löytyy tšekäläisten viranomaisjärjestelmien kaltaisia toiminnan ankkureita vastaavien hankkeiden toteuttamiseen tai mediaa, joka itsemurhakysymyksiä käsitellessään olisi tehnyt itselleen samankaltaiset selkeät eettiset säännöt, joita tiedotusvälineet Suomessa ovat noudattaneet. Mitä kauemmas Pohjoismaista mennään, sitä vähemmän julkiset järjestelmät nauttivat kansalaisten luottamusta ja sitä vähemmän ne ovat käytettävissä tämäntyyppisiin hankkeisiin.

Suomalaisesta näkökulmasta kiinnostavampaa on pohtia, miten tämän hankkeen kokemukset olisivat siirrettävissä muuhun ehkäisevään työhön. Tärkein opetus ei ole yllättävä: ehkäisytyö on monimutkaista, monitoimijaista, ideologiaherkkää, vaikeasti perusteltavissa ja toteutettavissa sekä tuskin arvioitavissa täsmällisesti ja kohdespesifisesti. Toiseksi tärkein opetus ei sekään ole yllättävä: vain tämänkaltaisten aloitusten avulla lienee mahdollista muodostaa tilaa ehkäisevälle toiminnalle, joka vastaa nyky-yhteiskunnan pirstaloituvia arvoja ja kestävänsosiaalisen kehityksen tavoitteita. Jos haluamme laajentaa mahdollisuuksiamme, meidän on lähestyttävä mahdotonta

(Bachmann 1959 [1978, 276]). ”Mahdoton” ehkäisevässä työssä on toiminnan kontekstin hahmottaminen, johon liittyvät ongelmat ovat tuttuja kaikille ehkäisevän työn parissa työskenteleville.

Jari Hakanen ja Maila Upanne (1999, 48–49) toteavat, että tämänkaltaisten interventio-ohjelmien arviointi ei voi olla todistava, vaan pikemminkin konstruktivistinen. Ehkäisyprojektien arviointiin tarvitaan menetelmiä, joiden kohdespesifisyys on monitoimijaisen vuorovaikutuksen muutoksissa (Rauhala 1999). Luonnontieteiden metodologiasta juontuvasta ajattelusta johdettu kausaaliloogisen arvioinnin paradigma ei ole sensitiivinen epäspesifiselle pimeälle puistolalle, jollainen sosiaalisen ja inhimillisen toiminnan päänäyttämö on. Kuten Hakanen ja Upanne (1999, 50) toteavat, arvioitsijoiden täytyy tyytyä teoreettiseen tietoon ja todeta sen ja käytännön välittäjätekijöiden tutkimattomuus ja tuntemattomuus. On tehtävä valinta pragmaattisen ja järjestelmäkeskisen työn hyväksi, joka ei ole huono valinta, mikäli paikallisten olosuhteiden ja arkielämän tungettelematon tuntemus otetaan työn perustaksi.

Tietämyksemme tässä vaiheessa ehkäisevän toiminnan perusteltu etenemistapa on uusia ajattelu- ja toimintakäytäntöjä etsivien tendenssien käynnistäminen. Tässä projektissa se tarkoitti itsemurhaongelman näkyväksi tekemistä ja monitoimijaisen ohjelman aloittamista itsemurhien vähentämiseksi ja ehkäisemiseksi. Muutoksen hitauden sietäminen on tämänkaltaisiin hankkeisiin osallistuvien ja niitä rahoittavien kannalta tuskastuttavaa ja vaativinta. Jos haluamme kestävää muutosta, mitään muuta mahdollisuutta ei ole kuin kokeilla, luottaa ja odottaa, välillä epäonnistuaakin. – Itsemurhien ehkäisy -projektin arviointiraportit ovat jälleen yksi askel pois päin teknokraattisesta ongelmien jäsentämistavasta ja sellaisena huolellisen tarkastelemisen arvoinen lisä muotoaan ja sisältöään hakevaan ehkäisevään sosiaalipolitiikkaan.

KIRJALLISUUS

Bachmann, Ingeborg: Die Wahrheit ist dem

Menschen zumutbar. Rede zur Verleihung des Hörspielpreises der Kriegsblinden in Bonn 1959.

Teoksessa: Bachmann, Ingeborg: Werke in vier Bänden, IV, Essays – Reden – Vermischte Schriften – Anhang. München und Zürich: R. Piper & Co. Verlag, 1978

Hakanen, Jari & Upanne, Maila: Itsemurhien ehkäisyn käytännöt Suomessa. Itsemurhien ehkäisyprojektin seuranta ja arviointi. Raportteja 228. Helsinki: Stakes, 1999

Rauhala, Pirkko-Liisa: Responsiivinen evaluointi – yksi mahdollisuus paikallisen sosiaalipolitiikan arviointitutkimukseen. FinSocNews 2/1999, 1–3. Helsinki: Stakes, 1999

Shusterman, Richard: Taide, elämä ja estetiikka. Tampere: Gaudeamus, 1997

Simpura, Jussi: Mediterranean mysteries: mechanisms of declining alcohol consumption. *Addiction* 93 (1998): 9, 1301–1304

Suicide prevention in Finland 1986–1996. External evaluation by an international peer group. *Copies* 1999: 2. Helsinki: Ministry of Social Affairs and Health, 1999

Upanne, Maila & Hakanen, Jari & Rautava, Marie: Voiko itsemurhan ehkäistä? Itsemurhien ehkäisyprojekti Suomessa 1992–96: toteutus ja arviointi. Raportteja 227. Helsinki: Stakes, 1999

Uusitalo, Hannu: Stakes sosiaali- ja terveystalouden informaatio-ohjaajana. Kokemuksia ja kehitysnäkymiä. Aiheita 11. Helsinki: Stakes, 1999.